

ПОНЯТІЙНА СТРУКТУРА КАТЕГОРІЇ "ПАТРІОТИЗМ"

На основі аналізу патріотизму, який постає науковою категорією, що має велике концептуальне навантаження, обґрунтовується понятійна структура категорії "патріотизм", яка належить до найбільш абстрактних теоретичних об'єктів, які виробило людство протягом свого історичного розвитку. Ця понятійна структура включає такі аспекти, як патріотичне почуття, національна гідність, патріотична свідомість тощо.

У Державній національній програмі "Освіта" ("Україна ХХІ століття"), Законах України "Про освіту", "Про загальну середню освіту", "Концепції виховання особистості в умовах розвитку української державності", "Концепції громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності" як стратегічні визначаються завдання виховання в особистості любові до Батьківщини, усвідомлення нею свого громадянського обов'язку на основі національних і загальнолюдських духовних цінностей, утвердження якостей громадянина-патріота України як світоглядного чинника розвитку культурного і творчого потенціалу нашого народу. Відтак, на думку вітчизняних науковців, формування патріотичної свідомості й самосвідомості у громадян України має бути одним з головних завдань їх громадянського і національного виховання.

Патріотизм є наріжною духовною цінністю, яка знаходить своє висвітлення у працях філософів, науковців, педагогів: Аристотеля, Платона, Протагора, Сократа, Цицерона, Т. Мора, Т. Кампанелли, Ф. Рабле, Я. Коменського, П. Гольбаха, Ж.-Ж. Руссо, Г. Песталоцці, Й. Гердера А. Дістервега, І. Канта, Гегеля, К. Д. Ушинського, С. Гессена, А. Грамші, К. Поппера.

На терені СНД до проблеми патріотизму звертаються Є.П. Белозерцев, А. Ф. Валєєв, І. А. Ільїн, М. Д. Нікандров та ін.

Сучасні аспекти формування патріотизму дітей та молоді досліджуються І. Д. Бехом, В. О. Білоусовою, О. І. Вишневським, М. Д. Зубалієм, П. Р. Ігнатенком, В. Г. Кузем, М. В. Левківським, Г. П. Пустовітом, Ю. Д. Руденком, А. Й. Сиротенком, М. Г. Стельмаховичем, О. В. Сухомлинською К. І. Чорною, М. Д. Ярмаченком та ін.

Відтак, суттєвим є концептуальне поглиблення аналізу патріотизму як важливого особистісного та суспільного феномену. Відповідно, метою статті є обґрунтування понятійної структури категорії "патріотизм", яка належить до найбільш абстрактних та складних теоретичних об'єктів, що дозволить зрозуміти головні механізми функціонування цього суспільного та одночасно особистісного феномену та намітити шляхи його формування в учнівській та студентській молоді.

Аналіз психолого-педагогічних джерел дозволяє дійти висновку, що патріотизм постає найбільш важливим соціально-історичним феноменом, який у різні історичні епохи мав неоднаковий соціальний і класовий зміст. Патріотизм може розумітися як певний рівень інтеграції людини в космос суспільного життя, як готовність жертвувати собою задля своєї держави, як певний духовно-етичний стрижень особистості.

Важливим є розуміння патріотизму українськими науковцями, які здебільшого по-різному розуміють це інтегральне особистісне новоутворення, коли П. В. Онищук вважає його почуттям [1], В. І. Каюков – провідною моральною якістю особистості [2], В. О. Коваль – почуттям людини, а на рівні соціуму – суспільним моральним принципом [3].

Інтегральне розуміння патріотизму можна знайти у М. Й. Боришевського, який вважає патріотизм цінністю, що втілюється у самовідданій любові до рідної землі, її народу, Батьківщині, а особистість, що є патріотом, уболіває за долю Вітчизни, переживає дієву потребу віддавати всі свої сили служінню співвітчизникам, своїй нації [4: 202]. Т. О. Анікіна також розуміє патріотизм як інтегральну сутність і тлумачить цей феномен як складну інтегративну якість особистості, яка містить емоційно-чуттєвий, інтелектуальний та діяльнісний компоненти [5: 7], які дозволяють говорити про структуру патріотизму, що передбачає систему таких якостей та компонентів:

1. Патріотичне почуття (любов до рідного, тривога, відповідальність за долю Вітчизни).
2. Національна гідність людини.
3. Потреба в задоволенні своїх національних інтересів, у національному самовпевненні.
4. Патріотична свідомість на основі національної свідомості, осмислення своєї громадянської ролі в суспільстві.
5. Національний такт і повага до національної гідності людей інших національностей.
6. Потреба у збереженні і передачі іншим людям вітчизняних духовно-культурних цінностей.
7. Потреба і готовність до діяльності патріотичного змісту [6].

У психолого-особистісному плані патріотизм щільно пов'язаний із Я-концепцією людини (як психолого-когнітивним принципом відображення нею самої себе), її самосвідомістю. У цьому контексті патріотизм постає як свідоме ставлення людей до своєї Батьківщини, народу, рідної мови, праці, суспільно-політичної, навчальної діяльності.

І якщо позитивна Я-концепція людини як вираження високого етапу розвитку її особистості постає певною метою розвитку людини (І. Д. Бех), то, як пише В. І. Лутовинов, патріотизм є однією з найбільш значущих цінностей, найважливішим духовним надбанням особистості, наріжним особистісним новоутворенням [7: 62], певною вершиною особистісного розвитку людини.

Розгляд головних підходів до розуміння суті патріотизму дозволяє сформулювати таке визначення патріотизму, яке включає найважливіші ознаки цього суспільного явища та особистісного новоутворення [7].

Суттєво, що патріотизм, особливо якщо виходити з причини його походження, виникає і розвивається як відчуття, що оформлюється за допомогою механізмів соціалізації і духовно-етичним чином збагачується. Важливим є також й те, що розуміння розвитку відчуття патріотизму нерозривно пов'язане з його дієвістю, що в конкретнішому плані виявляється в активній соціальній діяльності, діях і вчинках, здійснюваних суб'єктом на благо Вітчизни.

Крім того, патріотизм як глибоко соціальний за своєю природою феномен, є не тільки певний аспект життя суспільства, але і джерело його існування і розвитку, виступає як атрибут життєздатності, а іноді і здатності соціуму до виживання. При цьому одним з характерних проявів патріотизму є принцип державності, що виражається в тому, що важливим чинником історичного розвитку соціумів є держава, як відносно самостійна, самодостатня, автономна суспільна сила.

А головним суб'єктом патріотизму виступає особистість, пріоритетним соціально-етичним завданням якої є усвідомлення своєю історичної, культурної, національної, духовної приналежності до Батьківщини як вищого принципу, що визначає сенс і стратегію її життя.

Дійсний же патріотизм полягає в його духовності, коли патріотизм як піднесене відчуття, незамінна цінність і джерело, найважливіший мотив соціально діяльності якнайповніше виявляється в особистості, соціальній групі, що досягла вищого рівня духовно-етичного і культурного розвитку. Автентичний, духовний у своїй основі патріотизм передбачає безкорисливе, беззавітне аж до самопожертвування служіння Вітчизні.

Природно, що патріотизм має пройти певний шлях формування. Як засвідчує аналіз наукових джерел [1-10], патріотизм зароджується і формується як відчуття, пов'язане з світобаченням рідного краю, ближнього оточення, своєї мови в ранньому дитячому віці, що щільно пов'язане із чуттєвою сферою дитини, яка дозволяє інтегрувати патріотичний феномен на чуттєвому рівні. У зрілому віці це відчуття соціалізується, підноситься і все більш усвідомлюється, рефлексується, особливо в процесі здійснення конкретних видів суспільно-корисної діяльності.

Відтак, патріотичне виховання має здійснюватись як двоєдиний процес на психологічному (морально-психологічний процес формування почуттів, уявлень, звичок, настроїв, прагнень, норм патріотизму, вольових якостей) та ідеологічному й світоглядному (формування патріотичної свідомості, ідей, поглядів, переконань) рівнях.

Таким чином, формування патріотизму можна вважати вищим рівнем розвитку особистості, на якому особистість ідентифікує себе з Батьківщиною, Вітчизною, а її "Я" стає частинкою, нерозривно пов'язаною з безліччю інших "Я" соціуму, що в реальній дійсності і конкретній діяльності виявляється в єднанні їх відчуттів, цінностей, поглядів, норм, ідеалів, цілей, дій і вчинків, інтегральним моментом чого виступають вищі інтереси суспільства, активна реалізація ідей служіння Вітчизні.

Загалом, патріотизм – це любов до батьківщини, почуття відповідальності за її долю, готовність і здатність служити її інтересам та сприяння її успіхам у сферах внутрішнього життя й на міжнародній арені. Патріотизм – явище соціально-історичне. У різні епохи воно має різний соціальний і класовий зміст. У реальних соціально-історичних умовах кожний клас виражає своє ставлення до вітчизни через свої специфічні інтереси. В умовах розвитку капіталізму патріотизм є невід'ємною частиною суспільної свідомості, національної свідомості і самосвідомості людей. У період переходу від тоталітарних режимів до демократизму, формування правової суверенної держави і громадянського суспільства формується і утверджується загальнонародний патріотизм. У ньому поєднуються вірність Батьківщині, готовність служити їй і захищати її від ворогів з почуттям поваги до інших націй і народів, з відданістю інтересам творення вільного, демократичного суспільства, з демократичним рухом у всьому світі [6].

При цьому патріотизм слід розглядати як інтегральне утворення індивідуальної і суспільної свідомості, сутність якого визначається *інтегруючо-культурологічною, активно перетворюючою,*

регулятивною, ідентифікаційною та розвивальною функціями і зумовлюється взаємодією особистісно-психологічного та суспільно-політичного рівнів [6].

Зазначений вище аналіз наукових джерел у контексті з'ясування категоріально-понятійного апарату дослідження проблеми патріотизму дозволяє побудувати понятійну структуру категорії "патріотизм" (рис 1.).

Категорія "патріотизму" належить до найбільш абстрактних категорій, які виробило людство протягом свого історичного розвитку, тому патріотизм як феномен та наукова категорія має велике концептуальне навантаження. Як засвідчує аналіз наукових джерел, патріотизм як певним чином граничне явище та інтегральне особистісне новоутворення кристалізується у процесі взаємодії двох паралельних сфер людського життя (що мають ієрархічну будову) – особистісно-психологічної та соціально-природної, в результаті чого патріотизм набуває певного змісту та виявляє певні функції (рис. 1.).

При цьому як особистісно-психологічна, так і соціально-природна сфери в аспекті їх онто- та філогенетичного розгортання виявляються градуйованими, постають в певному розвитку, виявляють етапне діалектичне сходження: особистісно-психологічна сфера – від сфери чуттів до сфери самоусвідомлення (представленою Я-концепцією, рефлексією, саморегуляцією індивіда), а соціально-природна – від природно-екологічної до загально-цивілізаційної сфери, представленої соціальною психікою, суспільною свідомістю, космопланетарним оточенням.

На рис. 1 ("Понятійна структура категорії "патріотизм", яку ми розробили) подана лінійна схема взаємодії цих сфер, що є певним теоретичним наближенням до реального стану речей, оскільки подані сфери в силу діалектичного характеру актуалізації будь-якого феномену Всесвіту, взаємодіють цілісним синергійним чином, коли, наприклад, сфера чуттів взаємодіє не тільки із природно-екологічною сферою, але й із родинною, національно-ідеологічною та іншими генетично вищими сферами, що актуалізуються по мірі їх виникнення у процесі онто- та філогенетичного розвитку.

Таким чином, аналізуючи зміст патріотизму та його функції, можна говорити про патріотичні чуття (пов'язані із роботою аналізаторів чуттів учнів, студентів, таких як візуального, аудіального та кінестетичного аналізаторів, до яких у контексті навчальної діяльності все частіше починають звертатися педагоги [8; 9]), активність яких пов'язана із сприйманням природних сигналів (так званих природних релізерів), що в сукупності виражають природно-екологічну сферу, яка оточує людину та виражає один із аспектів Батьківщини, що постає однією із загальнолюдських цінностей, на яку спрямовується патріотичне виховання дітей та молоді. З патріотичними чуттями пов'язана чуттєво-ідентифікаційна функція патріотизму, за допомогою якої людини чуттєвим чином ідентифікує себе із своїм природним середовищем, відчуваючи певну чуттєву ностальгію поза його межами.

Можна також говорити про патріотичні почуття (такі, як любов до свого рідного краю, Батьківського дому тощо), які виражають патріотизм на почуттєво-емоційному рівні та реалізують почуттєво-ідентифікаційну функцію патріотизму, за допомогою якої людина почуттєвим чином ідентифікує себе із своєю родинною сферою, до якої, говорячи мовою філософії, входить і природно-екологічна сфера у знятому вигляді.

Можна говорити про патріотичні переконання, ідеологічні погляди, які кристалізуються на рівні взаємодії внутрішньої інтелектуально-когнітивної сфери індивіда та національно-ідеологічної сфери його існування та виявляють ідеологічну функцію патріотизму.

Можна також говорити про патріотичні цінності, ідеали, моральні установки, які кристалізуються на рівні ціннісно-мотиваційної сфери індивіда, що реалізується у сфері державних інституцій, таких, як школа, родина, державні органи влади тощо та виявляє морально-регулятивну функцію патріотизму.

Діяльнісно-праксеологічна сфера індивіда (що включає в себе стилі його діяльності, вміння та навички з окремих видів діяльності, в тому числі й діяльність із самовдосконалення), яка реалізується у сфері суспільного виробництва, виражає патріотичну діяльність – різні види діяльності патріотичного спрямування, тобто такі види діяльності, що *патріотичним чином мотивуються*. Так, наприклад, навчальна діяльність, чи діяльність екологічного спрямування можуть бути реалізовані саме через патріотичну мотивацію на основі певних патріотичних ідеалів та цінностей. Такий вид патріотичної діяльності виражає розвивально-перетворювальну функцію патріотизму.

Нарешті, на рівні Я-концепції людини, її цілісної особистості, сфери її самоусвідомлення, яка реалізується через загально-цивілізаційну сферу людини, соціально-психіку (тобто психіку певного соціуму [10]), виявляється патріотична рефлексія, патріотична свідомість, що виражає інтегруючо-світоглядну функцію патріотизму – вищий рівень його розвитку, де у знятому вигляді присутні всі попередні сфери людини та суспільства, всі особистісно-психологічні та соціально-природні феномени.

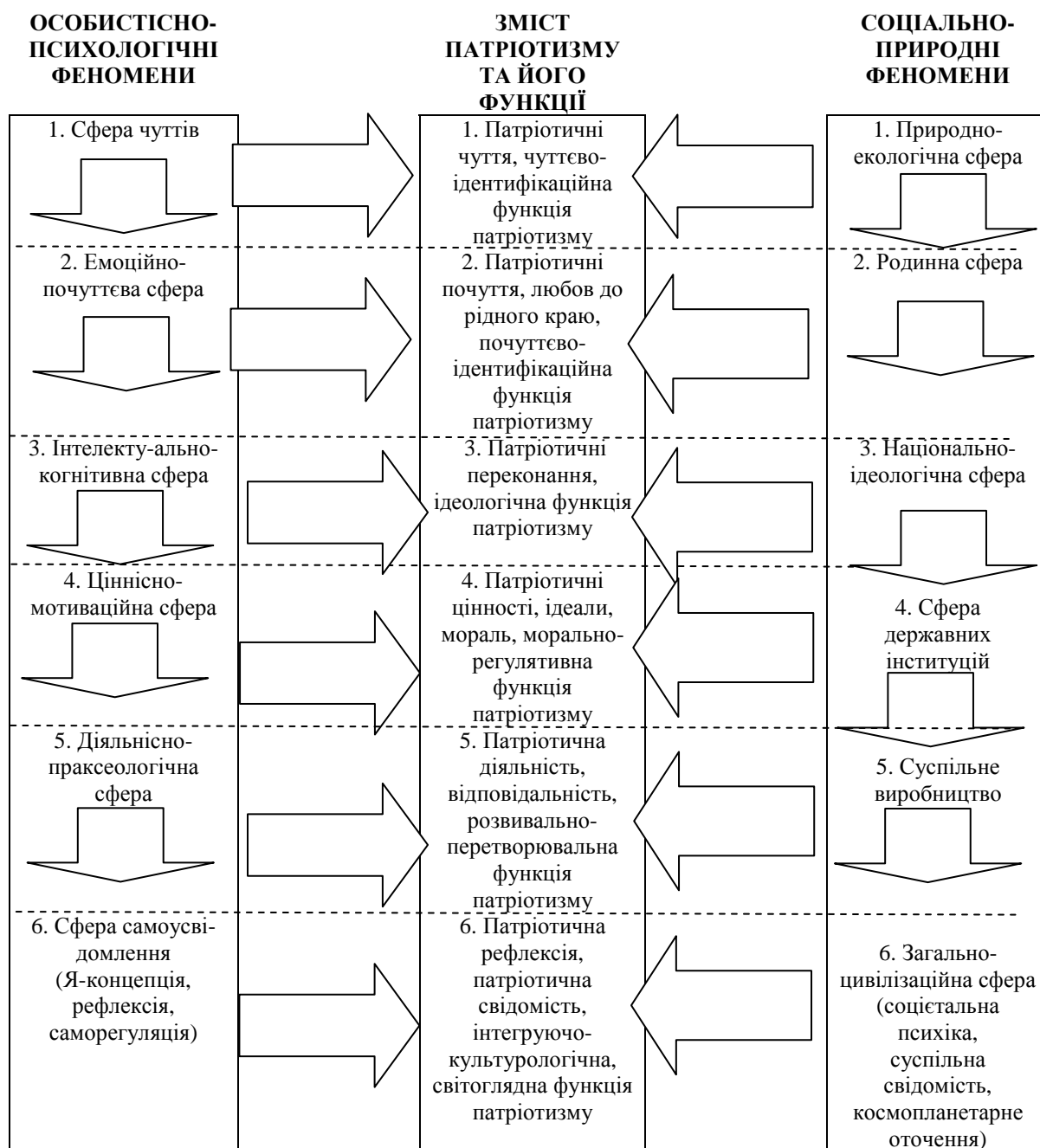

Рис. 1. Понятійна структура категорії "патріотизм".

Таким чином, патріотизм як одна з найбільш значущих цінностей, що властива всім сферам життя суспільства і держави, є, по-перше, найважливішим духовним надбанням особистості, характеризує вищий рівень її розвитку і виявляється в її активно-діяльній самореалізації на благо Вітчизни (тут патріотизм втілює любов до своєї Вітчизни, причетність до її історії, культури та складає духовно-етичну основу особистості, яка формують її суспільну позицію і потребу в гідному, самовідданому служінні Батьківщині). По-друге, при цьому патріотизм постає певним фундаментом громадської і державної будівлі, ідеологічною опорою його життєздатності, однією з першоосновних умов ефективного функціонування системи соціальних і державних інститутів. По третє, в історичному плані патріотизм є джерелом духовних і етичних сил і здоров'я суспільства, його життєстійкості і сили, яка особливо могутньо і нестримно виявляється на переломних етапах розвитку, під час великих, історично значущих подій, у роки важких соціальних випробувань.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Онищук П. В. Педагогічні засади технології формування патріотичних рис у учнів шкіл, гімназій, ліцеїв: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / Волинський держ. ун-т ім. Л. Українки. – Луцьк, 1996. – 162 с.

2. Каюков В. І. Патріотичне виховання учнів загальноосвітньої школи на героїчних традиціях українського народу : автореф. дисертації на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.01. "Загальна педагогіка та історія педагогіки" / В. І. Каюков. – Івано-Франківськ, 1998. – 17 с.
3. Коваль В. О. Патріотичне виховання учнів під час вивчення літератури в старших класах загальноосвітньої школи : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02 / Коваль Володимир Олексійович. – К., 1999. – 191 с.
4. Боришевський М. Й. Національна самосвідомість особистості: сутність та шляхи становлення / М. Й. Боришевський // Система виховання національної самосвідомості учнів загальноосвітньої школи. – К. : Райдуга, 1999. – С. 189-219.
5. Анікіна Т. О. Патріотичне виховання майбутніх учителів музики засобами художнього краєзнавства : автореф. дисертації на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.01. "Загальна педагогіка та історія педагогіки" / Т. О. Анікіна. – К., 1993. – 16 с.
6. Петронговський Р. Р. Формування патріотизму старшокласників у позанавчальній виховній діяльності : автореф. дисертації на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.07. "Теорія і методика виховання" / Р. Р. Петронговський. – К., 2002. – 21 с.
7. Лутовинов В. И. Патриотизм и его формирование в обществе и вооруженных силах / В. И. Лутовинов // Военная мысль. – 1999. – № 4. – С. 62-71.
8. Вознюк О. В. Концепція цілісності як основа філософського синтезу знань / О. В. Вознюк. – Житомир: Рута-Волинь, 2005. – 388 с.
9. Тарнопольський О. Б. Питання впровадження нейро-лінгвістичного програмування у викладанні іноземних мов / О. Б. Тарнопольський // Педагогіка і психологія. – 2001. – № 1 (30). – С. 43-49.
10. Донченко Е. А. Социетальная психика / Е. А. Донченко. – К.: Наукова думка, 1994. – 207 с.

Матеріал надійшов до редакції 12.08. 2009 р.

Колодій Е. С. Понятійная структура категории "патриотизм".

На основе анализа патриотизма, являющегося научной категорией, которая имеет большую концептуальную нагрузку, обосновывается понятийная структура категории "патриотизм", принадлежащую к наиболее абстрактным теоретическим объектам, которые выработало человечество на протяжении своего исторического развития. Эта понятийная структура включает такие аспекты, как патриотическое чувство, национальное достоинство, патриотическое сознание и др.

Kolody H. S. Conceptual Structure of the Category "Patriotism".

Due to the analysis of the patriotism, being the scientific category having great conceptual weight, the conceptual structure of the category "patriotism" is grounded belonging to the most generalized theoretical objects worked out by the mankind in its historical development. This conceptual structure includes such aspects as patriotic sense, national dignity, patriotic consciousness etc.